

Vajdasági romák a munkaerőpiacon

KAPÁS MÓNICA

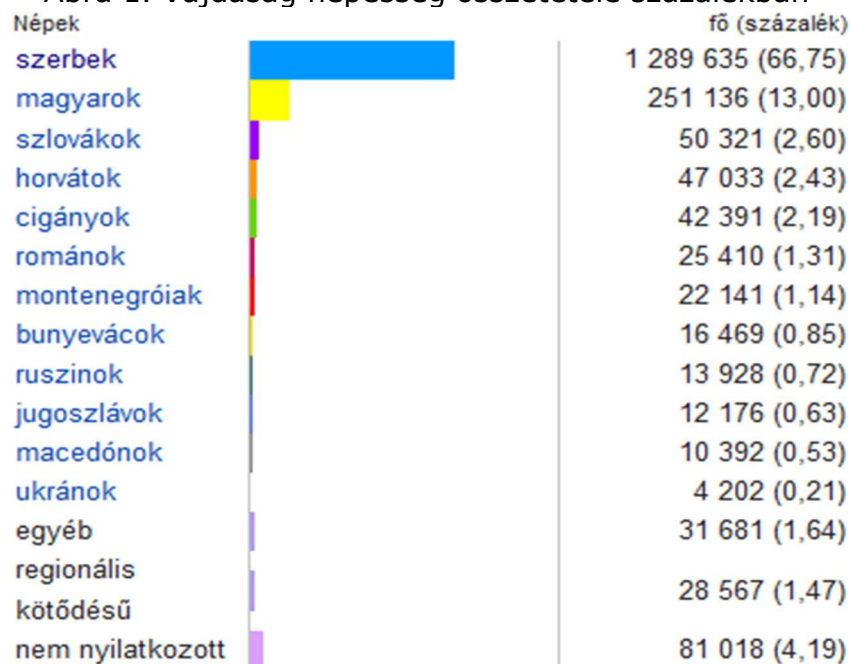
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola
kapasmonika7@gmail.com

DOI: 10.18427/iri-2019-0071

A tanulmány a Vajdaság Autonóm Tartományban élő cigány/roma közösség munkaerő piacon lévő helyzetét vizsgálja. Vajdaság Szerbia északi, Magyarországgal határos részén terül el. A tartomány etnikai összetétele rendkívül változatos: több mint 25 különböző etnikai csoport teszi ki a régió lakosságának egyharmadát, mely etnikai csoportokhoz a tanulmány főszerzői is ide sorolandóak, azaz a cigány/roma közösségek. Vajdaság közel kétfélmillió lakossága igencsak népes etnikummal rendelkezik, melyet az első számú ábrán is szemügyre vehetünk:

Ábra 1. Vajdaság népesség összetétele százalékban

Forrás: A 2011. évi szerbiai népszámlálás adatai

A tanulmány elsődleges célja egy olyan helyzetképet bemutatni a Vajdaságban élő romák munkaerő piaci helyzetéről, melyről akár csak az itt élő többi kisebbséggel karöltve, a romák esetében sem bővelkedhet számos szerbiai szakirodalommal. Egy olyan aspektusból is meg lesz közelítve a tanulmány, mely a vajdasági romák munkaerő-piaci aktivitásának feltérképezésére vonatkozik, nagy hangsúlyt fektetve azokra a roma családokra, akik példaképként tudnak szolgálni azon roma családok számára, akik nem tudtak bizonyos okból kifolyólag elhelyezkedni a munkaerő-piacon. Továbbá, górcső alá kerül az iskolázottság és a munkaerő-piaci részvétel összefüggése, illetve azon további fontosabb tényezők is, amelyek leginkább kihatnak a romák foglalkoztatottságára.

A tanulmány kapcsán két hipotézis fogalmazódott meg, mely feltételezi, hogy a romák rossz munkaerő-piaci helyzetének főbb okai: az alacsonyabb szintű iskolázottság, diszkrimináció és az olyan lakóhely, ahol korlátozott a munkalehetőség. Továbbá feltételezhető az is, hogy a többségi társadalomhoz tartozó munkaadók zöme egyáltalán nem toleráns, sőt előítéletes a kisebbségekkel szemben, adott esetben a romákkal szemben.

A múlt

Nagy Pál szerint, a cigányság 15-17. századi fő megélhetési formája a mendikáció¹ volt, ahol munkaerejüket élelmiszerre cserélték. Ez az életmód az adott területen túlkínálattal jelentkezett, mint a szolgáltatásokból, mint az árukból (Nagy, 1998). Az ipari forradalom megjelenésével egyes cigány foglalkozások, mint például a harangöntést, fafaragást felváltotta a modern technika és ennek következtében a 20. század első negyedére majdnem az összes cigány nemzetiségű munkanélkülivé vált. Az 1930-as és '40-es években, a cigányság több mint fele vidéki települések közelében élt, ahol főként mezőgazdasági munkákban próbálták kivenni a részüket egészen az évtized közepéig, ugyan is a földosztás idején a cigányság kiszorult, így ez által a mezőgazdasági munkákat sem tudták tovább végezni. Az 1950-es években a cigányság főként gyárakban és az építőiparban dolgozott (Kemény, Janki & Lengyel, 2004). Ezzel szemben kialakulóban volt a cigányság munkaerő piaci szegregációja. A cigányság főleg olyan munkatevékenységeket kapott, melyek az egészségre káros hatásúak voltak, illetve nagy erőt igénylő munkákat, amiket a többségi társadalomból érkezők nem szívesen végeztek. A romák sok esetben a munka-hierarchia legalacsonyabb szintjén álltak és a bérezési szintjük is a legalacsonyabbak közé tartozott (Bakonyi, 2011).

¹ Eredetileg a latin mendicus 'kéregető', 'kolduló' szóból ered, de jelen esetben „faluzást” értünk alatta.

A Vajdaságban élő romák munkaerő-piaci helyzete

A felnőtt ember alapvető szükségleteinek meglétéhez ma már elengedhetetlen feltétele az állandó munkahely megléte, és az általa nyert elismerések sokasága, melyek közül az egyik ilyen lehet a pénz. "A pénz nem boldogít ugyan, de nem árt, ha jó sok van belőle." - hangzik a régi bölcsesség némi mai tapasztalattal kiegészített változata, és ehhez mindenképp egy állandó munkahelyből eredő bevétel szükségeltetik.

Szerbiában az utolsó (2011) népszámlálási adatok szerint 150.000 cigány/roma nemzetiségű él, melyből Szerbiában jelenleg 27.000 cigány/roma nemzetiségű van munka nélkül, és ami talán ennél is szomorúbb, hogy rengeteg az olyan roma család, ahol egyik tagjának sincs állandó munkahelye, jelentette ki a "Roma World" elnöke, Turkijan Redžepi (Milutinović, 2018). Mindezen problémák kumulatív hatásának betudhatóan a cigányok foglalkoztatásának kérdése vált a munkaerőpiac egyik legégetőbb problémájává egész Közép-Európában (O'Higgins & Ivanov, 2006).

A 2011-es népszámlálás gazdasági aktivitás szempontjából négy kategóriába sorolta a lakosságot: gazdaságilag aktív népesség, személyes bevétellel rendelkezők, eltartott népesség és a külföldön dolgozók. Szerbiában az összlakosság mintegy 48 százaléka tartozik a gazdaságilag aktív kategóriába, a romáknál ez az arány valamivel egyharmad alatt van. A személyes bevétellel rendelkezők az össznépességben belül képeznek magasabb arányt, az eltartott népesség aránya pedig a roma népesség körében magasabb. A romák életminőségét, iskolai sikerességét, munkaerő piaci helyzetét és a jövőképét negatívan befolyásolja a mély szegénység és a súlyos nélkülözés. A szerbiai, és így a vajdasági cigány/roma népesség gazdasági aktivitását is jelenleg a munkanélküliség jellemzi. Az itt élő cigány/roma alacsony foglalkoztatottságára több tényező is kihatással van. Az egyik ilyen az alacsony iskolázottság, mely gyakran társul a családi érdektelenséggel. Egész pontosan arra kell gondolni, hogy a családon belül több generáción keresztül nem sikerült elvégezni magasabb iskolai végzettséget, de gyakran találkozni olyan esetekkel is, hogy még az általános iskola hiánya is jelen van. Sajnos az iskolázatlan szülők többsége nem tud e téren pozitív példaként szolgálni gyermekének, és gyakran a gyermek a motiváció hiányában hasonló sorsra jut, mint a szülei, akik inkább dolgozni küldik gyermeküket a jobb megélhetés érdekében, mint hogy az iskola elvégzés mellett és a továbbtanulás mellett érveljenek. Ezek a munkák a leggyakrabban idénymunkákat jelentenek, amiket sokszor késve, vagy egyáltalán nem fizetnek ki a munkaadók.

Lehetséges megoldásként minden bizonnyal el kellene érni, hogy a roma tanulók minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezzenek a jövőbeli karrierjük építése érdekében. Azokra is gondolni kell, akik már „kinőttek” az iskolapadból és esetlegesen nincs semmilyen végzettségük, írni, olvasni nem tudnak, náluk mindenképp az alapkészségek fejlesztését kellene segíteni, ami az alapszintű olvasási, számolási és kommunikációs

készségeket érintené, ezzel is felkészíteni őket a kedvezőbb munkához vezető úthoz. Emellett széles körben felvilágosítást kellene nyújtani arról, hogy hogyan lehet belépni a hivatalos munkaerőpiacra, persze csak ha az előbbi feltételek adottak. Végül, de nem utolsó sorban egy olyan személy követése is előrébb vihet a ranglétrán, aki példaképként tud szolgálni az érintett feleknek, pl. olyan önkéntesek (legyen az pedagógus, iskolázott roma sikeres életútja stb.) tarthatnának „előadást” az iskola fontosságáról és pozitív hozadékairól, ami által jobb rálátásra bírják elsősorban a szülőket, és általuk gyermeküket is.

Hadd kerüljön említésre egy valóban megtörtént pozitív történet, ami egy fiatal, egyetemi diplomával rendelkező, kétgyermekes roma anyukáról szól, és akinek példája egészen lenyűgöző. Előjáróként elég annyit tudni, hogy ez a roma lány egy kis falvacskában nevelkedett, ahol gyorsan híre ment, hogy azon kevesek közé tartozik a maga lakóhelyén, akinek egyetemi diplomája van és kamatoztatni is tudja azt. Egy szép napon ez a lány a szülőházában egy elég méretes könyves szekrényt vásárolt, amelynek az otthonában szállítása felkeltette néhány környéken lakó, szintén roma családok figyelmét. Néhány nap elteltével a fiatal roma lány és szülei arra lettek figyelmesek, hogy a környékbéliek is könyves szekrényeket vásároltak, vagy akiknek nem tellett vásárlásra, azok maguknak készítettek, és hogy milyen okból kifolyólag? Ezt talán nem kell bővebben kifejteni, ugyan is egyértelmű, hogy a fiatal és sikeres roma lány nyomdokában szeretnének élni. Ugye mi mindenre képes egy könyves szekrény?

Jó érzés lenne, ha minél több ilyen könyves szekrény ékesítené a vajdasági roma családok otthonát, ahol az iskolázottsági mutatók is talán még jobban felfelé ívelhetnének, ugyan is még mindig a romák állnak legalul az iskolázottságot illetően (is), ami egyike azoknak, melyek hátráltatják őket a munkaerő-piaci versengésben.

A cigány népesség nagyobb részének alacsony az iskolai végzettsége, és a szakképzettség ebből következően halmozottan hátrányos pozícióból indulnak a munkaerő piaci versenyen a gazdasági szervezetekkel, foglalkoztatókkal amúgy is gyéren ellátott területeken (Cserti Csapó, 2008).

A foglalkoztatást jelentősen befolyásolja a regionális és településtípus elhelyezkedése, több szakirodalomban olvasható, hogy a legkedvezőbb a fővárosban és környékén élő cigányság munkavállalási lehetősége, ez alól Szerbia sem kivétel. A legtöbb munkával rendelkező cigány/roma nemzetiségű Belgrádban és környékén él, és bár e tanulmány a Vajdaságban élő romák foglalkoztatottságát hivatott vizsgálni, különösen kitérve két kistélepedésre, Horgosra és Csantavérre, melyek a Vajdaságban, egész pontosan Észak-Bácskában találhatóak.

Az első számú táblázatban e két vajdasági kistélepedésen élő 15 éven felüli roma lakosainak iskolai végzettségét mutatja be, mely egy részt segít rávilágítani arra a szomorú tényre, hogy miért vannak alulreprezentálva a munkaerő-piacon.

Táblázat 1. Két település 15 éven felüli roma/cigány lakosainak iskolai végzettsége a 2011-es népszámlálási adatok szerint

	Megnevezés	Össz.	Teljes iskolázatlanság	1-3 osztály általános iskola	4 osztály általános iskola	5-7 osztály általános iskola	Befejezték az általános iskolát	Befejezték a középiskolát
Horgos	Összesen	184	28	42	42	42	23	7
	Férfiak	95	10	18	27	23	11	6
	Nők	89	18	24	15	19	12	1
Csantavér	Összesen	167	61	29	35	22	15	5
	Férfiak	83	25	13	22	13	8	2
	Nők	84	36	16	13	9	7	3

Forrás: saját készítésű táblázat

Az első számú táblázat eredményei elég lehangolóak, ugyan is megfigyelhető, hogy mindkét település esetében többen vannak azok a 15 éven felüli romák, akiknek valamilyen okból kifolyólag nem sikerült elvégezniük az általános iskolai tanulmányaikat és csak kevesen vannak azok, akiknek ez sikerült és még kevesebben maradtak, akik a középiskola elvégzésével is büszkélkedhetnek.

Az alulfoglalkoztatottságot az alulképzettség mellett még számos tényező befolyásolja, kezdve a települési hátrányoktól: a cigányság területi elhelyezkedése nagy vonalakban megegyezik a magas munkanélküliséggel sújtott területekkel (Kocsis & Kovács, 1999). Emellett olyan esetekkel is találkozhatunk, hogy a családi összjövedelmek sokszor érdektelenné teszik a romákat, hogy a háztartás belső munkaerőpiacán maradjanak, mivel a szociálpolitikai támogatások összege meghaladja (főleg, ha meg van a megfelelő gyerekszám) az általuk elérhető munkajövedelmek nagyságrendjét (Babusik & Adler, 2002).

A munkajövedelmek hiánya a szegénység magas kockázatával jár együtt, vagy is a munkaerőpiacról kirekesztettek szociológiai értelemben többnyire lefedik az aktív korú, munkaképes, még is munkajövedelemmel nem rendelkező, szegénységben élő emberek társadalmi csoportját (Kurucz, 2011).

A Vajdaságban élő cigányok többsége olyan régiókban él, ahol korlátozott a munkalehetőség, és bár már sokuk a település nem roma lakosainak közvetlen szomszédságban élnek, így is bőven találkozni olyan roma családokkal, akik a település szélén, szegregálva élik mindennapjaikat, ezzel megnehezítve a gyermekük számára az iskolába járást, szüleinek a munkahelyre való eljutást (feltéve, ha van munkahely).

Szerbiában a mezőgazdaságban a roma népesség átlagosan az ország lakosságához közeli arányban vesz részt, kivétel Vajdaság, ahol jóval nagyobb, majdnem kétszeres arányt találunk. A feldolgozóiparban alulreprezentáltak a romák, míg az építőiparban felülreprezentáltak az összlakossághoz viszonyítva. A kis- és nagykereskedelemből élők között arányaiban több a roma, míg szinte az összes többi foglalkozási ágazatban

alulreprezentáltak, és általában az állami szektorban is többszörösen alulreprezentáltak. Ellenben kimagasló az arányuk a romáknak a „más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások” kategóriában (Badis, 2010).

A tanulmány további részében az empirikus kutatás módszerén belül zárt kérdőívezés és interjú lett alkalmazva, a roma családok véletlenszerűen kiválasztott három, 16-64 éves korú tagjaira vonatkozóan, akik munkavégzés szempontjából aktív korban vannak. Emellett a terepmunka is fontos részét képezte a kutatásnak, ugyan is a megkérdezett 34 roma család egyes tagjainak nézeteit így még mélyebben megismerhetjük. Minden családban három munkaképes személy lett megkérdezve, így számuk jelen kutatásban 102-re tehető. Továbbá a kutatott két településen élő gazdák, vállalkozók, egyszóval munkaadók is meg lettek kérdezve azzal kapcsolatban, hogy milyen okból nem alkalmaznak roma nemzetiségűeket, mely feltételezést egy korábbi kutatás eredményei taglalt. A kutatásban kapott eredmények nem tekinthetők relevánsnak, ugyan is nem az egész vajdasági roma közösség lett megvizsgálva, csupán az itt élők valamennyiére lett kiterjesztve a kutatás, de ettől függetlenül a maga mélységében és fontosságában lesznek reprezentálva az eredmények.

A cigányság rosszabb foglalkoztatottsági mutatójának okai, mint az már említésre is került, első sorban az alacsony iskolai végzettség és a diszkrimináció együttes következménye. Megfigyelhető, hogy a kutatott két településen a romák többnyire alacsony presztizsű, rosszul fizetett munkákhoz jutnak, ha egyáltalán hozzá jutnak. Szerbiában a cigány/roma háztartások 64%-ka a lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik, vagy is mélyszegénységben élnek mindennapjaikat. A Szerbiában élő cigány/roma közösség megélhetési forrását túlnyomórészt a segélyek teszik ki.

A kutatott két településen az 2. és 3. számú táblázatban láthatjuk az ott élő, megkérdezett romák megélhetésük elsődleges forrását, százalékban kimutatva.

Táblázat 2. A Horgoson élő romák elsődleges megélhetési forrásai
Horgos:

Státusz	Férfi	Nő	Összesen
Vállalkozó	4%	0%	4%
Alkalmazott	13%	9%	22%
Alkalmi munka	25%	17%	42%
Segély	15%	17%	32%
Összesen			100%

Forrás: saját készítésű táblázat

Ahogy azt a második számú táblázat eredményei is reprezentálják, a megkérdezett horgosi romák 26%-nak van csupán állandó bevételi forrása, a maradék 74%-uk viszont alkalmi munkából és/vagy segélyekből tartja el a családját.

Táblázat 3. A Csantavéren élő romák elsődleges megélhetési forrásai
Csantavér:

Státusz	Férfi	Nő	Összesen
Vállalkozó	3%	0%	3%
Alkalmazott	11%	9%	20%
Alkalmi munka	23%	20%	43%
Segély	14%	20%	34%
Összesen			100%

Forrás: saját készítésű táblázat

A kutatásban részt vevő csantavéri romák esetében alacsony volt azok aránya, akik rendszeres munkáról, a szó köznapi értelemben vett munkahelyről tehetnek tanúsítást, ugyan is a megkérdezettek 77%-nak nincs állandó munkahelye, ami szomorú statisztikára enged következtetni. Ellenben éppen ezért kell különös figyelmet szentelni a maradék 23%-ra, azaz azon roma családok egyes tagjaira, akiknek már hosszú évek óta állandó, bejelentett munkahelyük van, és akik pozitív, sőt mi több, követendő példaként lesznek bemutatva egy esetismertetésen keresztül. Érezhető tehát, hogy a kutatás egy részt hangsúlyt fektet arra, hogy ezeknek a pozitív példáknak elébe menyjen és esetlegesen tanácsként, de mindenképp motivációként szolgáljon azoknak a romáknak, akik nehezebben találnak munkahelyet.

Esetismertetés. Bár több esettanulmány is készült e kutatás kapcsán, de jelen tanulmányban egy lesz bemutatva, amely megelőlegezve egy pozitív és példaértékű történetet ír le egy négytagú, Horgoson élő roma családról, akik a nukleáris családtípusok táborát erősítik, ugyan is családjuk a szülőkből és két gyermekéből áll. Tudni kell a családról, hogy mielőtt a szülők összeházasodtak volna, minkét részről mélyszegénységben éltek, majd miután összekötötték az életüket, mindketten a határon túlon, Horgoshoz 16 km-re lévő Mórahalmon, egy jól jövedelmező, állandó mezőgazdasággal foglalkozó munkahelyet találtak. Az évek folyamán egy komfortos, újjépítésű családi házat tudtak maguknak vásárolni, ahol tulajdonképpen két gyermeküket felnevelték. A lányuk egyedüliként a településen egyetemet végzett, mellyel óvodapedagógus diplomát szerzett magának, és egyedüli roma lányként a településén elmondhatja magáról, hogy neki sikerült felsőoktatási diplomát szerezni. Bár öccsének nem sikerült nővére nyomdokaiban lépni, mert egész egyszerűen úgy érezte, hogy a középiskolai tanulmányai elvégzésével is boldogulni tud, mely be is igazolódott, ugyan is szakmájában az iskola elvégzése után másnap már munkába is tudott állni. Arra a kérdésre, hogy hogyan sikerült mindez nekik, látván, hogy a hasonló körülmények között élő roma társainak a településen kevésbé boldogulnak, a válaszuk az volt, hogy kitartás és akarat, csupán ez a két szó. Legyen ez a végszó a pozitív példa kapcsán.

Sajnos nap, mint nap találkozni a többségi társadalomból érkezők körében, hogy pusztán külsőségek alapján ítélik meg a romákat, mert nem beszélnek tisztán a többségi nyelvet, vagy mert más a kultúrájuk, stb., és éppen e hiányos tudásuk miatt nem akarnak a dolgok mögé látni, hogy

mit miért csinálnak másképp a roma kultúrából érkezők, így gyakran kialakul akarva/akaratlanul a diszkrimináció, ami szintén kihat a romák munkába való állására. Ez a fajta előítéletesség gyakran a munkaadókra is ráragad, mellyel valljuk be őszintén, nem nagyon lehet mit kezdeni, mert mindég találni fognak valami ürügyet, hogy miért nem tudják alkalmazni a romákat. Ez a kutatott két településen különösen jellemző eset, ahol az intolerancia az egekben jár.

A negyedik számú táblázatban annak a felmérésnek az eredményeit láthatjuk, melyben összesen húsz munkaadó válaszolt arra a kérdésre, hogy mi annak az oka, hogy jelenleg nincs egy roma nemzetiségű sem a dolgozói között. Két településen, külön-külön 10-10 munkaadó őszinte válaszait láthatjuk a negyedik számú táblázatban:

Táblázat 4. A horgosi és csantavéri munkaadók elmondásai szerint összesített számadatok a romák foglalkoztatottságát illetően. n=20 munkaadó

Munkaadók érvelései	Horgos	Csantavér
Nincs iskolai végzettség	10/3	10/9
Nem értenek hozzá	10/2	10/3
Romákat nem alkalmaznak	10/4	10/3
Nem megbízhatóak	10/11	10/5

Forrás: saját készítésű táblázat

A kapott eredmények alapján kijelenthető, hogy a kutatott két település munkaadói, főként azért nem alkalmaznak jelenleg romákat, mert hiányzik az iskolai végzettségük, másrészt viszont a bizalmuk sincs meg irányukban. Tudni kell azonban, hogy a kutatott két településen korlátozva vannak a munkahelyek, ezért minkét településről az iskolázott fiatalok külföldön próbálnak szerencsét a vállalkozók többsége már nem tudja fenntartani magát az alacsony kereset miatt, ezért tönkremennek, így a munkahelyi lehetőségek is beszűkülnek, különösképp a roma munkaképesek számára, ugyan is a még működő vállalkozások igénylik a magas szakképzettségű, iskolázott fiatalokat, melyekből a két kutatott településen élő romákból csak néhányan vannak ilyenek, így eleve elvesztették a lehetőséget és egyben az esélyt a munkahely iránt.

Összegzés

A tanulmány célja, hogy vajdasági cigányság alacsony foglalkoztatottságának problematikáját szélesebb kontextusba helyezze. Kevés dolog adhat okot az optimizmusra a kapott eredményeket tekintve. Beigazolódott, hogy a romák rossz munkaerő-piaci helyzetéért részben az alacsonyabb szintű iskolázottság majd később a diszkrimináció jelenléte a felelős, megspékelve az intoleranciával. Naivitás lenne azt feltételezni, hogy a roma kisebbséggel szembeni intolerancia nem jelenik meg a munkahelyeken is.

Elmondható tehát, hogy a roma népesség fejletlen foglalkozási szerkezettel rendelkezik, és alulreprezentáltak azokon a foglalkozási területeken, ahol a képezés, az iskolai végzettség szükséges az elhelyezkedéshez. A roma népesség egy jelentős része dolgozik a feketegazdaságban, és él valamilyen szociális segélyből. Kijelenthető tehát, hogy a romák foglalkoztatottsága az egyik legmegosztóbb és legfontosabb problémája Szerbiának (Ivić, 2001).

A kedvezőtlen munkaerő-piaci jellemzők kihatnak a roma családokban nevelt gyermekek élethelyzetére, jövőbeni kilátásaira is. A kutatásban részt vevő szülők gyermekeinek 32%-a él olyan háztartásban, melyben senkinek nem volt munkavégzésből származó jövedelme.

Irodalomjegyzék

- Babusik Ferenc, & Adler Judit (2002). Romákat foglalkoztató vállalkozások pp.266. In Babusik Ferenc (szerk.), *A romák esélyei Magyarországon*. Budapest: Kávé Kiadó; Delphoi Consulting.
- Badis Róbert (2010). A romák társadalmi helyzete Szerbiában. *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom*, 21 (1), 141-159.
- Bakonyi Zsolt (2011). *A cigány közösségek életstratégiáinak helyi társadalmainak kutatása*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet.
- Cserti Csapó T. (2008). *Területi-szociológiai jellemzés a Magyarországi cigány népesség körében*. In Forray R. K. (szerk.), *Society and Lifestyles – Hungarian Cigány and Gypsy Communities; Magyarországi cigány/cigány közösségek* (pp. 75-109). [Gypsy Studies 21]. Pécs: PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Ivić, Ivan, D. et al. (2001). *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*. Beograd: UNICEF - Beogradska kancelarija.
- Kemény, Janki, Lengyel (2004). *A magyarországi cigányság*. Budapest: Gondolat.

- Kocsis Károly, & Kovács Zoltán (1999). *A cigány népesség társadalomföldrajza*. In *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. Budapest: MTA.
- Kurucz Erika (2011). *Élethelyzetek a társadalom peremén*. Budapest: Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet.
- Milutinović, Ivan (2018). *U 90 odsto romskih porodica nijedan stalno zaposleni član*. Letöltés <http://rs.n1info.com/Vesti/a416103/Zvanicno-nezaposleno-27.000-Roma-i-Romkinja-nezvanicno-jos-100.000.html> [2018.12.20].
- Nagy Pál (1998): *Magyarország cigány népessége a XVI-XVII. században*. [Romológiai Kutatóintézet Közleményei]. Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.
- O'Higgins, N., & Ivanov, A. (2006). Education and employment opportunities. *Comparative Economic Studies*, pp. 48.